

MONOGRAFIE:

VANCLAY, F., ESTEVES, A. M. (eds.) (2011): *New directions in social impact assessment: conceptual and methodological advances*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 382 s. ISBN 978-1-84980-117-1.

Recenzent:

Petr Osoba, INESAN, s.r.o., Heřmanova 22, 170 00 Praha 7

Úvod

Recenzovaná monografie, jejímiž editory jsou Frank Vanclay a Ana Maria Esteves, je věnována procesu hodnocení vlivů na sociální prostředí (social impact assessment, zkráceně SIA), přičemž klade důraz na metodologickou a konceptuální stránku problematiky. Publikace navazuje na knihu *The International Handbook of Social Impact Assessment* (Becker, Vanclay, 2003) a vychází z principů, které Vanclay formuloval v téže roce (Vanclay, 2003). Osobnost tohoto editora, který je profesorem kulturní geografie, je zárukou fundovaného přístupu – ostatně, jedná se o jednoho z nejaktivnějších a nejcitovanějších autorů na tomto poli.

Spolu s editory, kteří zároveň napsali vstupní kapitolu, má kniha celkem 40 autorů z několika zemí světa. Co do počtu převažují autoři z Austrálie a Jižní Afriky, což nelze vnímat jako náhodu. Tyto země mají rozvinutou tradici SIA díky blízkému kontaktu se severoamerickou vědní a společenskou tradicí – metoda SIA byla poprvé použita v 70. letech minulého století v USA – a zároveň jsou pro svou geografickou charakteristiku vhodnými „laboratořemi“ pro tento typ hodnocení. V obou případech se jedná o země se silně rozvinutým těžebním průmyslem, což je odvětví s velice intenzivními environmentálními i sociálními dopady, a proto se dlouhodobě ocitá v centru zájmu hodnotitelů. Metoda SIA, podobně jako EIA (hodnocení vlivů na životní prostředí), se od počátku aplikovala např. při hodnocení vlivů důlních a vodních děl či velkých infrastrukturních a průmyslových staveb na sociální prostředí v místě jejich stavby, přičemž zvláštní pozornost byla vždy věnována původnímu obyvatelstvu. V monografii se těmto tématům věnuje hned několik autorů. Samotný název publikace nicméně napovídá, že tato „klasická“ témata jsou v knize také

východiskem pro představení konceptuálního a metodologického posunu, kterého bylo v rámci disciplíny dosaženo v uplynulých desetiletích.

K obsahu

První kapitola knihy (autoři F. Vanclay a A. M. Esteves) shrnuje současná hlavní témata a trendy v rámci SIA, včetně stručného představení toho, čeho bylo na tomto poli dosaženo v minulosti. Zároveň je rozcestníkem k dalším kapitolám, které se podrobněji věnují parciálním tématům. V samotném úvodu kapitoly Vanclay a Esteves (i na základě příspěvků dalších autorů) zmiňují, že potenciál, který SIA přináší, není v současnosti plně využit. Hlavním limitujícím faktorem je podle nich tradiční pohled na disciplínu ze strany zadavatelů hodnocení, kteří neregistrují pohyb uvnitř disciplíny. SIA proto nemůže plně uplatnit možnosti pro změnu života lidí tam, kde jsou plánovány rozsáhlé intervence. Zároveň autoři varují, že mnohé podobné aktivity se nyní realizují mimo procedury SIA a pokud se toto nezmění, hrozí disciplíně úpadek. S procedurou SIA se ve větší či menší míře překrývají novější koncepty – na poli mezinárodního práva je to koncept FPIC (free, prior and informed consent), v oblasti mezinárodních standardů je to norma ISO 26000 o společenské odpovědnosti firem a na půdě OSN byly schváleny principy HRIA (human rights impact assessment). Další příbuzné postupy jsou zmíněny dále v recenzi.

Aby k soumraku disciplíny nedošlo, formulují autoři několik doporučení. Z hlediska metodologie je to důraz na holistický princip. Ten je samozřejmě přítomen v samotných základech SIA, ale autoři vyzývají k inkorporaci dalších přístupů a témat, např. otázek zdraví a životní pohody či k širší akceptaci problematiky sociální, ekonomické a ekologické udržitelnosti. Např. T. Kauppinen představuje ve dvacáté kapitole koncept HuIA (human impact assessment), který vznikl ve Finsku a integruje SIA spolu s HIA (health impact assessment). Rovněž I. Aucamp, S. Woodborne, J. Perold, A. Bron a S. M. Aucamp ve třetí kapitole diskutují na příkladu Jižní Afriky otázky sociálně udržitelného rozvoje a jejich vztah k proceduře SIA. V Jižní Africe s její dvoupatrovou ekonomikou, kde v podstatě odděleně koexistuje sektor typický pro první svět vedle sektoru typického pro třetí svět, se SIA aplikuje na rozvojové projekty. Nerozvojové regiony a sektory tedy zůstávají mimo zorné pole SIA a sociální nerovnosti se zde dále prohlubují. Kapitola naznačuje cesty k propojení těchto dvou úrovní, tak aby SIA více zohlednila otázky udržitelného rozvoje a přispěla

ke zlepšení životních podmínek také v regionech a v sektorech, ve kterých k výstavbě infrastrukturních či jiných projektů prozatím nedochází.

Podle dalších autorů by SIA měla v již zavedených procedurách více zohlednit genderové hledisko. K. Lahiri-Dutt a N. Ahmad to demonstrují v sedmé kapitole na konkrétních příkladech z Indie. Např. nucené přesídlení při rozšiřování těžby má mnohem horší vliv na ženy. Mezi původním obyvatelstvem je tento fakt ještě zesílen, neboť genderové role jsou zde velice ostře odděleny. Z rozvoje těžby díky možnému zaměstnání více profitují muži, zatímco ženy nesou více rizik (jsou zodpovědné za výživu rodiny, která se často stíží). Dopady dalších projektů, ale např. i přírodních katastrof, se samozřejmě různí i mezi dalšími demografickými a sociálními kategoriemi. Toto v deváté kapitole potvrzují A. Cottrell a D. King na několika příkladech přírodních katastrof. Následky rozsáhlých požárů v Jižní Kalifornii nejenže potvrzují zmíněný rozdíl z hlediska genderu (ženy byly postiženy více), ale ukazují se i další difference – z psychického hlediska byli více postiženi příslušníci nižších sociálních tříd a dále pak byli více postiženi osoby s dětmi než bezdětné osoby. Podle těchto autorů by proto SIA měla ve svých výstupech při hodnocení dopadů dbát důsledněji na jejich rozlišení dle různých kategorií obyvatel.

Příklad uvedený v předešlém odstavci ukazuje, že SIA se nyní neuplatňuje pouze jako ex-ante hodnocení u rozsáhlých projektů, ale může nalézt své uplatnění i jinde, např. při ex-post hodnocení následků katastrof. Mezi další možnosti užití SIA patří hodnocení plánů, politik či programů připravovaných na globální, státní, regionální či místní úrovni. Blíže, na příkladu PSIA (poverty and social impact analysis) aplikované Světovou bankou, to v knize ukazuje osmnáctá kapitola A. Daniho a S. Beddies. Jinou možností užití SIA, která opět překračuje původní rámec použití v souvislosti s plánovanou intervencí na úzce omezeném geografickém prostoru v omezeném čase, je hodnocení pozvolných difúzních změn. V desáté kapitole se J. Schirmer věnuje metodologickému pohledu na aplikaci SIA při hodnocení možných sociálních dopadů změn ve využití půdy v rurálním prostředí. Nově se SIA začíná aplikovat nikoliv pouze při vzniku nového díla či projektu, ale také na konci jeho životnosti, protože např. uzavření velkého dolu může mít dalekosáhlé sociální důsledky (viz R. Evans ve třinácté kapitole).

Při praktickém užití „klasické“ SIA se dlouhodobě objevují některé typy problémů, se kterými se autoři snaží vypořádat. Zadavateli hodnocení jsou nejčastěji navrhovatelé projektů (vlády, korporace apod.). Stává se, že se setkávají s nedůvěrou a neochotou místních komunit, zejména v případech původních obyvatel. Problém zesilují i špatně provedená hodnocení v minulosti, která následně vedou k odmítání celé procedury. Zapojení místních komunit do procesu hodnocení je ale klíčové, jak ukazují např. S. Nish a S. Bice. Ve svém příspěvku (čtvrtá kapitola), kde shrnují zkušenosti z praktických aplikací SIA při otevírání nových důlních děl v Austrálii, Kanadě a jižní Africe, k tomu přidávají kritiku „klasické“ („regulační“) SIA, kterou považují za příliš statickou. Podle autorů není vhodné připravit na počátku stavby či při otevření dolu dokument, který již nemůže reagovat na případné změny v budoucnosti, ale je vhodnější s místními obyvateli ustanovit dohodu o participaci a k SIA přistupovat jako k otevřenému procesu. Další poznatky spíše praktického rázu, týkající se přístupů ke spolupráci s původním obyvatelstvem, přináší v osmé kapitole C. O'Faircheallaigh na základě svých zkušeností z Austrálie.

Další kapitoly se zabývají např. otázkou možného lepšího prospěchu zasažených komunit z realizovaných projektů. V kapitole jedenácté se tak autor T. Scudder zabývá profitem lidí přesídlených kvůli novým projektům, v kapitole čtrnácté autoři A. M. Esteves, M.-A. Barclay, D. Brereton a D. Samson diskutují lepší zapojení místních obyvatel pomocí systému lokálních dodávek. Etické rovině procesu hodnocení sociálních dopadů se v knize ostatně dostává více pozornosti, např. v páté (autor R. Howitt) a zejména v šesté kapitole (autoři J. T. Baines a N. Taylor). Závěrečná kapitola autorů G. MacNaughtona a P. Hunta se věnuje vztahu SIA a lidských práv. Přes všechny tyto ohledy ale zůstává faktem, že zejména plánování velkých projektů v sobě nese obrovský konfliktní potenciál kvůli často zcela odlišným očekáváním jednotlivých stran. V rámci procesu SIA by se proto nemělo zapomínat ani na mediaci těchto konfliktů (viz R. Sairinen v kapitole šestnácté) a jejich předvídání na různých úrovních (viz P. Kapelus, E. Richards a H. Sherwin v kapitole sedmnácté).

Kniha otevírá i mnohé další otázky. Jako nejvíce sporné se může jevit samotné aktivní zapojení zadavatelů do tohoto procesu (např. i mezi autory knihy jsou pracovníci nadnárodních těžařských společností). Není mezi bohatými firmami a často chudými místními komunitami značně

asymetrický vztah? Nepřispívá SIA svým nezávazným stanoviskem pouze k udržení současného statu quo a jednotlivým vládám či korporacím tak neposkytuje alibi pro pokračování v činnostech, jejichž dopad na místní komunity je v mnoha případech značně negativní? Jinými slovy se lze ptát, zda nepomáhá konzervovat stav v oblastech, kde by mohla přijít zásadnější změna přístupu. Sami autoři zmiňují nedostatečně naplněný potenciál SIA již v úvodu knihy. Není ale naivní očekávat, že např. nadnárodní společnosti, pro které je vždy prioritou maximalizace vlastního zisku, budou mít zájem o implementaci dalších byrokratických postupů, které jim toto mohou komplikovat? Není SIA pouze jakousi vějičkou, která slouží pro uspokojení veřejnosti, zatímco zájmy korporací (a některých v zemích i zájmy vlád) jsou jiné? Navíc i ve státech, kde se tyto procedury provádí, je jejich aplikace sporná – např. v Indii se provádí často na poslední chvíli a pro negramotnou venkovskou populaci jsou nesrozumitelné, jak je uvedeno v knize.

Závěr

Publikace může přispět k pochopení SIA jako svébytného aplikovaného oboru, který si vyvinul nejen vlastní metodologii a znalostní základnu, ale etabloval se i na organizační úrovni (profesionálové v oboru se mohou organizovat v rámci International Association for Impact Assessment, vycházejí odborné časopisy atd.). Zároveň ale jednotlivé kapitoly v monografii ukazují, že procesy SIA nejsou aplikované v takové míře, jakou by si mnozí zainteresovaní autoři představovali. Velice široce rozkročený koncept navíc trpí překryvy s řadou dalších konceptů, které se snaží buď vtáhnout dovnitř, nebo se od nich odlišit – i za cenu toho, že se často nejedná o odlišení metodologické, ale spíše jen terminologické. Publikace všechny tyto rozpory odhaluje a pokouší se naznačit cesty, jak se s nimi vypořádat. Zájemcům o koncept SIA lze její přečtení, a to nejen kvůli jejímu kritickému pohledu, doporučit. Lze zde i najít inspiraci pro případné aplikace tohoto hodnocení v rámci Česka, kde se prozatím šířeji neprosadilo.

Literatura

BECKER, H., VANCLAY, F. (eds.) (2003) *The International Handbook of Social Impact Assessment: Conceptual and Methodological Advances*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 326 s. ISBN 978-1-84064-935-2.

VANCLAY, F. (2003) *International principles for social impact assessment*. Impact Assessment and Project Appraisal, 21, č. 1., s. 5–12.